

A „TILTOTT” SZERZŐ*

Mennyit fecsegnek, sopánkodnak Hamvas Béla kirekesztettségéről, s ez a mellébeszélés többnyire mindig pompás alkalomnak bizonyul az álszent megbotránkozásra, az aktuális politikai nézetek kinyilvánítására, nem ritkán pedig az alig leplezett vállveregetésre is: „Bezzeg, ha rajtam (rajtunk) múltott volna...!” Holott rajta (rajtuk) is múltott.

Mielőtt bárki a mellőzöttség, a kirekesztés, a margóra szorulás jelenségéről kívánna szót ejteni Hamvas kapcsán, jobban teszi, ha, mintegy alapvetés gyanánt, fellapozza a szerzőnek a *Társadalmon kívül* című írását. Nekem azonban e téma apropóján egy rádióbeszélgetés jut eszembe, amely 1993 márciusában hangzott el egy olyan irodalmi szerkesztővel, aki műveltsége, széles körű tájékozottsága, és nem utolsósorban alkalmazkodó képessége révén még ma is az irodalmi élet egyik legmeghatározóbb tekintélyének számít. A rádióhallgatók megdöbbenő beszámolóinak lehetnek fültanúi azokkal a titkos pártutasításokkal kapcsolatban, amelyek bizonyos írók elgáncsolására és ellehetlenítésére irányultak, és amelyek persze korábban se voltak ismeretlenek előttem. Nem is ez döbbenett meg a leginkább, hanem a cinikus önbutításnak, a rosszhiszemű alkalmazkodásnak, a szellemi horizont tudatos beszűkítésének (amit sokan hajlamosak „okosságnak” nevezni), a közönyösségnek, a cinizmusnak azok a megnyilvánulásai, amelyek az egyéni felelősség teljes hiányáról tanúskodtak, s amelyek — felfoghatjuk így is — tulajdonképpen az ezekről a dolgokról valószínűleg mit sem sejtő kollektívum (az „olvasóközönség”) ellen irányultak. S mindez egy olyan férfiú részéről, aki, ahogy mondani szokás róla, maga a megtestesült „européerség”! Az előadó érezhető önelégültséggel és élvezettel taglalta (a hallgatóság nem kis derűtségére) azokat a szellemes trükköket, amelyekkel szerkesztőként a hatóságok tilalmait játszották ki a hatvanas évektől kezdődően. Ennek az évtizedekig tartó modus vivendinek a mottója nyugodtan lehetett volna az, amit a deportálást szerencsésen elkerülő, nyugatosként induló, majd a felszabadulás után „haladónak”, később pedig „mártírnak” kikiáltott költő és felesége 1947 nyarán, kaján mosollyal az ajkukon, így fogalmaztak meg: „Nekünk sok pénzre van szükségünk, épp eleget nélkülöztünk!” Vagy ahogy Somlyó vágta először arcomba ezt a később oly széles körben elterjedt mondást: „Most ez van, ezt kell szeretni.” Senkinek sem jutott eszébe nemhogy a nyílt lázadás, de még a passzív ellenállás sem! Mi lett volna, ha jelentős, már maguknak nevet szerzett írók nem hódolnak be a (ritkán nyílt, többnyire csak) rejtett cenzúrának azzal, hogy saját maguk gyakorolják a cenzúrát — önmagukon? Mi lett volna, ha nem publikálnak? „Nem reménykedhettünk abban, hogy a helyzet megváltozik” — hangzott a visszaemlékezésben. Persze, hogy nem, mivel a változást csakis a külső hatalomtól várták, csakis ilyen változást tudtak elképzelni... Az, hogy ők, akik magukat a szellemi elitnek tartották, próbáljanak meg érvényt szerezni elveiknek, fel se merült bennük. Igencsak sokatmondó, hogy az előadó legnagyobb sérelme a múltra vonatkozóan az volt, hogy ők, az írók keveset kerestek, nem érvényesülhettek kellőképp... Számomra nem kétséges, hogy ezek az egymás és önmaguk előtt a látszatbehódoló szerepében tetszelgők lényegesen korruptabbak voltak a ténylegesen behódolóknál — igaz persze, hogy „eszesebbek”, talpraesettebbek, tehetségesebbek (mindenfajta pejoratív él nélkül) voltak náluk, és mellesleg igen jól kerestek. De minél jobban, az annál negatívabb hatást gyakorolt írói színvonalukra. Voltak persze olyanok is, akik önmagukat mártírnak tekintették, mert egy ideig valóban nem publikálhattak teljesen szabadon. De vajon miért siránkoztak annyit e „mártíromságuk” miatt egy olyan korban, amikor egész egyszerűen szégyen volt, ha valaki megjelent? Valóban öröme szolgált volna Weöresnek vagy az Újholdasoknak az efféle hírnév kétes dicsősége? Mindeközben pedig a bohém szemfényvesztő szerepében tetszelegtek mások és önmaguk előtt. Pedig a bohém épp attól az, hogy semmibe veszi az anyagiakat, az aktuális hatalmi berendezkedést, és egy nemesebb értékrend nevében képes megteremteni önmagában a derűt. Akik mégis rajtavesztettek, és 56-ban lebuktak, mint szegény Zelk vagy Déry, azok leginkább ügyetlenségüket okolhatták érte, mert nem mérték fel a valódi erőviszonyokat, és tévesen úgy gondolták, most jött el az ő idejük. Jellemző, hogy a forradalmat komolyan vevők és az ellehetlenek jártak csak pórul, akiktől idegen volt mindenféle erőszak, míg 56 legvéresebb szájú hordószónokainak (pl. T.-nek) a hajuk szála se görbült. Vagy ott volt a Rákosi-antológia! Milyen kiábrándító, hogy szinte senki nem tagadta meg a benne való részvételt, legfeljebb készakarva rossz verset adott. E magatartás hitványabb volt, mint a cenzúrát és diktatúrát nyíltan valló és vállaló hatalomé. Hisz két irányban is hazudni kellett: hazudniuk kellett felfelé, a pártvezetés felé, másrészt (s ez a súlyosabb) lefelé, a tájékozatlan, jóhiszemű olvasó felé is. Márpedig aki sokat hazudik másnak, az előbb-utóbb önmagának is elkezd hazudozni... Ennek a hazugságnak mérge sokkal ártalmasabb hatást gyakorolt a kollektív érzületre és mentalitásra, mint a hatalom brutalitása vagy az iskolák tudatos agymosása. Lásd például annak (az

egyébként nem is tehetségtelen) írónak a reakcióját, akinek Béla felajánlotta, jöjjön ő is az erőműhöz dolgozni, s így nem kell azon keseregnie, hogy a Rákóczi-ról írott regényét nem adják ki. Hamvas ajánlatát az illető elképedve utasította vissza: csak nem gondolja, hogy hajlandó lenne ilyen alantas munkára... A korszak két legtekintélyesebb prózaírója (egyikük költő is volt) vajon tényleg hitt abban, hogy a finom diplomáciai érzékkel megfogalmazott írásaikkal képesek világosságot gyűjteni az adott helyzetben? Az egyikük belebetegedett, amikor az általa elutasított rendszer betiltotta színdarabját, pontosabban megakadályozta, hogy az előadás a kitűzött időben kerüljön bemutatásra. (Mellesleg másikuk, a költő-prózaíró, akihez egyszer Weöres közvetítése révén voltunk vendégségbe hivatalosak Bélával, inkább elment otthonról, nehogy találkoznia kelljen velünk. Később se próbált mentegetőzni a történetekért, igaz, a viszontmeghívásunknak sem tett eleget soha...) A legszomorúbb számomra mégis Szentkuthy esete. Azt, hogy Lukács nekiment Hamvasnak, politikai elkötelezettségei, pártmegbízatása, félelmei etc. még bizonyos értelemben érthetővé is teszik. De az, hogy Szentkuthy, a magyar irodalmi modernizmus szinte egyetlen képviselője (sőt: jelképe) a korszakban, a Gyermekkereszteshadjáratral még rá is tromfoljon Lukácsra, arra nem tudom, elfogadható mentség lehet-e az önimádat, az immoralitás, a „csak-a-felszínen-maradni-minden-áron” vágya...

Valószínűleg a fentebbiek alapvető oka abban ragadható meg, amit Hamvas A magyar Hüperiónban valahogy úgy fogalmaz meg, hogy itt mindenki mindig is a „legnagyobb” akart lenni. És hát persze abban a laposságban, abban a sekélyességben, amellyel az írásnak mint olyannak a mibenlétéhez, eredetéhez, szakralitásához viszonyulni szokás. Mert ha mindenféle salakkal szennyezve is, Adyban mégis csak megvolt még az írás morális méltóságának tudata, nem kevésbé Babitsban, különösen élete utolsó harmadában. Mindketten tisztában voltak azzal a ténnyel, hogy az író és a műve egymástól elválaszthatatlan. Ahol pedig ez az azonosság nincs meg, ott az óhatatlanul átüt az írásmű szövetén is.

Ami tehát Hamvas kirekesztettségét illeti, annak vajmi kevés köze az oly annyiszor emlegetett „három T-hez”. Hamvas kívülállása, tudatosan vállalt irodalmon kívülisége ebben a megalkuvást nem ismerő érdeknélküliségben rejlik, az író személyének tisztaságát felmutató írásművészetben, ami, úgy látszik, mind a mai napig épp elég okot szolgáltat arra, hogy a mindközönségesen értett „szellemi” elitből kirekesztessék. De ebben rejlik senkiéhez sem fogható vonzereje, lenyűgöző hatása is, főleg azokra, akikben él még valamiféle tisztaságigény.

**forrás: Irodalmi Jelen 2008. július*